

УДК 811.112.2'373.4

НЯМЕЦКАЯ МОВА ЯК КРЫНІЦА ЛЕКСІЧНЫХ ЗАПАЗЫЧАННЯЎ

А. А. ПРЫГОДЗІЧ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Аналізуюцца германізмы, запазычаныя старабеларускай мовай на працягу XIV–XVIII стст. як непасрэдна з германскіх моў, так і праз старапольскую мову. Прыводзяцца шматлікія прыклады запазычанняў у межах асобных лексіка-тэматычных груп, пры гэтым адзначаецца дата першай фіксацыі такіх адзінак у помніках пісьменства. Зыходзячы з папярэдніх вынікаў міжнароднага праекта «Мігрыруючыя словы: шляхі нямецкіх запазычанняў з польскай ва ўсходнеславянскія мовы» (кіраўнік – прафесар Ольдэнбургскага ўніверсітэта імя Карла фон Асецкага Герд Генчэль), вызначаюцца колькасныя параметры такіх слоў на матэрыяле слоўніка І. Насовіча, гістарычнага і тлумачальнага слоўнікаў сучаснай беларускай мовы. Зроблены вывад аб неабходнасці далейшага даследавання месца і ролі германізмаў у лексічным складзе беларускай мовы, у тым ліку і ў сувязі з падрыхтоўкай шматтомнага выдання новага тлумачальнага слоўніка сучаснай беларускай мовы.

Ключавыя словы: запазычанні; германізмы; кантактуючыя мовы; мова-рэцэптар; лексічны склад; помнікі пісьменства.

НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК КАК ИСТОЧНИК ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ

Е. А. ПРИГОДИЧ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет,
пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Анализируются германизмы, заимствованные старобелорусским языком на протяжении XIV–XVIII вв. как непосредственно из германских языков, так и через старопольский язык. Приводятся многочисленные примеры заимствований в рамках отдельных лексико-тематических групп, при этом обозначается дата первой фиксации таких единиц в памятниках письменности. Исходя из предварительных результатов международного проекта «Мигрирующие слова: пути немецких заимствований из польского в восточнославянские языки» (руководитель – профессор Ольденбургского университета имени Карла фон Осецкого Герд Генчель), определяются количественные параметры таких слов на материале словаря И. Носовича, исторического и толкового словарей современного белорусского языка. Сделан вывод о необходимости дальнейшего исследования места и роли германизмов в лексическом составе белорусского языка, в том числе и в связи с подготовкой многотомного издания нового толкового словаря современного белорусского языка.

Ключевые слова: заимствования; германизмы; контактирующие языки; язык-рецептор; лексический состав; памятники письменности.

Образец цитирования:

Прыгодзіч АА. Нямецкая мова як крыніца лексічных запазычанняў. *Человек в социокультурном измерении*. 2020; 1:12–18.

For citation:

Pryhodzich AA. German language as a source of lexical borrowings. *Human in the Socio-Cultural Dimension*. 2020;1: 12–18. Belarusian.

Автор:

Елена Александровна Пригодич – кандидат филологических наук, доцент; заведующий кафедрой немецкого языка факультета социокультурных коммуникаций.

Author:

Alena A. Pryhodzich, PhD (philology), docent; head of the department of German language, faculty of social and cultural communications.
elpr7@tut.by

GERMAN LANGUAGE AS A SOURCE OF LEXICAL BORROWINGS

A. A. PRYHODZICH^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article analyzes the germanisms borrowed from the old Belarusian language during the 14th–18th centuries both directly from the Germanic languages and through the mediation of primarily the Old Polish language. The author gives numerous examples of borrowings in relation to certain lexical-thematic groups; the first date of the fixation of such units in the monuments of writing is indicated. Based on the first results of the international project «Migrating words: ways of German loanwords from Polish to East Slavic languages» (project manager is professor of the Carl von Ossietzki University of Oldenburg), the quantitative parameters of such words are determined on the material of I. Nosovich's dictionary, historical and explanatory dictionaries of the modern Belarusian language. The conclusion is drawn on the need for further study of the place and role of germanisms in the lexical composition of the Belarusian language, also in connection with the preparation of a multi-volume edition of a new explanatory dictionary of the modern Belarusian language.

Keywords: borrowings; germanisms; contacting languages; language-receptor; lexical composition; monuments of writing.

Працэс запазычвання іншамоўных слоў на працягу гісторыі развіцця беларускай мовы адбываўся неаднолькава і непасрэдна залежаў ад сукупнасці многіх фактараў культурнага і сацыяльна-эканамічнага характару. Па-рознаму засвойваліся іншамоўныя словы ў жывой народнай гаворцы і літаратурна-кніжным пісьменстве, колькасць нераўнамерна прадстаўлены яны ў лексікаграфічных крыніцах розных эпох, у сферы спецыяльнай тэрміналогіі і інш. Шмат якія запазычванні на пэўных этапах моўнай гісторыі выходзілі з ужытку, выцягваліся ўласнымі моўнымі лексіка-граматычнымі адпаведнікамі-неалагізмамі [1, с. 5]. Некаторыя запазычванні, асабліва ў першыя два дзесяцігоддзі XX ст., свядома ўводзіліся навукоўцамі і літаратарамі ў беларускую мову і не толькі выконвалі ў ёй чыста намінацыйную функцыю, але і з'яўляліся важным лексіка-стылістычным сродкам.

Параўнальна рана ў беларускую мову сталі пранікаць словы нямецкага (германскага) паходжання. Займаючы фактычна цэнтральнаеўрапейскае геаграфічнае становішча і «самы крайні заходні абшар усходнеславянскай тэрыторыі, беларусы, натуральна, у першую чаргу ўспрымалі лексічныя запазычванні, якія ішлі з захаду» [2, с. 84]. Адным з самых ранніх дакладна датаваных помнікаў старабеларускага пісьменства, у якім зафіксавана пэўная колькасць слоў іншамоўнага паходжання, у тым ліку і германізмаў, з'яўляецца так званая Дагаворная грамата смаленскага князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229 г. Грамата адносіцца да ліку дзяржаўных юрыдычна-гандлёвых дакументаў і ўтрымлівае дагавор паміж смаленскімі, віцебскімі і полацкімі купцамі і «лацінскімі» (нямецкімі) гандлярамі з Рыгі і Гоцкага берага (Готланда). Да нашага часу дайшлі дзве рэдакцыі граматы – рыжская і готландская, кожная ў трох спісах, складзеных на Гоцкім беразе і ў Смаленску. У грамаце, напісанай на мясцовай гаворцы, свабоднай ад уплыву царкоўнаславянскай мовы, прадстаўлены многія важныя фанетычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і лексічныя рысы «будучай беларускай мовы» [3].

У гэтых граматах даследчыкі адзначаюць запазычаныя словы нямецкага (*мыто* 'пошліна', *фоготъ* 'суддзя'), скандынаўскага (*тиоунъ* 'службовая асоба пры князях, баярах, епіскапах') і цюркскага паходжання (*ногата* 'грашовая адзінка, роўная адной дваццатай грыўні').

Што датычыцца слоў *мыто* (...з Гочкога берага да Смольнеска без мыта...), *тиоунъ* (...аже тиоунъ оуслышитъ...) і *ногата* (...ногата смольнеская...) [4], то іх паходжанне не выклікае сумненняў. Сапраўды, лексема *мыто* ўзыходзіць да ст.-верх.-ням. *mīta* 'пошліна за правоз тавараў праз мяжу', *тиоунъ* – да ст.-ісл. *thuin* 'слуга', *ногата* – запазычванне з цюркскіх моў, дзе яно абазначала адпаведную грашовую адзінку (араб. *nagh* 'адборная манета').

Больш складана вызначыць паходжанне лексемы *фоготъ*, якая ў навуковай літаратуры безапелальна звязваецца з нямецкай мовай. У слоўніку да першага тома «Хрэстаматыі па гісторыі беларускай мовы» яно этымалагізуецца ням. *Vogt* 'суддзя'. Аднак картатэка «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы» гэту лексему не фіксуе, паколькі грамата 1229 г. у лік першакрыніц чамусьці не трапіла. У слоўніках нямецкай мовы слова мае стылістычную памету *gist.* і падаецца ў значэнні 'намеснік, кіраўнік, фогт'. Такім чынам, у гэтых граматах 1229 г. адлюстравалася, на нашу думку, поўнагалосная форма *фоготъ* як унармаваны графічны варыянт (рыса) тагачаснай беларускай мовы.

Сведчаннем фанетыка-арфаграфічнай адаптацыі германізма *Bischof* (ад грэч. *episkopos*) можна лічыць і форму *пискоупъ* (*пискоупъ ризкии*), якая ў далейшым у помніках старабеларускага пісьменства будзе дамінаваць на фоне лексем *быскопъ*, *быскупъ* [5, с. 8–10].

Акрамя адзначаных вышэй запазычанняў, у тэксце граматы 1229 г. адлюстравалася яшчэ адно слова іншамойнага паходжання – *товарь* (...*възъмъть латиньскыи товаръ*; ...*а что погынетъ от того товара*...). Даўняе агульнаславянскае запазычанне з цюркскіх моў (параўн.: тур., татар., туркм. *tavar* ‘свойская рагатая жывёла, скаціна’) першапачаткова мела значэнне ‘скаціна’, якое прайшло наступную трансфармацыю: ‘маёмасць, дабро’ > ‘уласнасць’ > ‘усялякі тавар’. У тэксце дагаворнай граматы 1229 г. гэта слова мае абагуленае значэнне ‘прадукт працы, выраблены для абмену, продажу’.

Калі ў ранніх помніках беларускага пісьменства германізмы сустракаюцца нячаста, то актыўнае запазычванне слоў германскага паходжання адбываецца ў беларускай літаратурна-пісьмовай мове XIV–XVIII стст.

Упершыню дастаткова вялікі спіс слоў нямецкага паходжання склаў акадэмік Я. Карскі. У главе «Белорусы вместе с литовцами под властью Польши. Наплыв разных иностранных слов в белорусское наречие» даследчык адзначыў: «Немецкие слова отчасти могли быть позаимствованы и самостоятельно у немцев, тогда как белорусы иногда соприкасались с ними непосредственно; кой-какие слова могли зайти от немцев к белорусам и через посредство евреев...» [6, с. 6]. У прыватнасці, Я. Карскі вылучаў наступныя германізмы, якія праз пасрэдніцтва польскай мовы прыйшлі ў беларускую:

Ба́ киръ: на ба киръ набекрень, пол. **nabakier** из н.-нем. **Bakker** (Карлов., с. 25).

Балёя большая лохань для мытья белья, пол. **baleja, balja** из н.-нем. **Balje**.

Ба́лька – ба́лька балка, пол. **belka** из нем. **Balken**. <...>

Бо́хонъ каравай хлеба, пол. **bochen** из нем. **Bache**.

Бра́га гуща, остающаяся после выварки водки, известный напиток, пол. **braha** из нем. **Brühe**.

Брако́ваць, пол. **brakować** от **brac** из нем. **Brack**.

Бры́жи кружева, известным образом сшитые, пол. **bryży** из нем. **Brise, Preis, Preise**...

Брушты́нь и буршты́нь янтарь, пол. **bursztyn** из нем. **Bernstein**.

Бры́ка, бры́чка, пол. **bryka, bryczka**, быть может, из народного нем. **Barutsche, Birutsche**, которое, в свою очередь, из ср.-лат. **Birota**...

Брукъ камен. мостовая, пол. **bruk** из нем. **Brucke**.

Бу́лка белый хлеб, пол. **bulka** из нем. **Beule**...

Ва́га вес, пол. **waga** из ст.-в.-нем. **Waga**.

Ва́рта караул, пол. **warta** из нем. **Warte**.

Ва́рты стоящий, пол. **wart** из нем. **Wart**.

Во́рчикъ, пол. **orczyk** из нем. **Ortscheit** (Миклошич...) допускает возможность и восточного происхождения: **orče k, urče k, určik**.

Га́къ крюк, пол. **hak** из нем. **Hacken**.

Га́лы ягодицы, пол. **galy** из нем. **Galle**.

Га́ндэль торговля, мена, пол. **handel** из нем. **Handel**.

Гва́лтъ крик, пол. **gwalt** из нем. **Gewalt**, при посредстве евр. **giewalt**.

Ге́бэль пол. **hebel** из нем. **Hobel**.

Герце́ь, ге́рцикъ знаток, плут, прогерцываць, проматывать, польское старое **herc, harc**, из нем. **herzu**...

Гра́баръ землекоп, пол. **grabarz** из нем. **Gräber**.

Гру́нтъ почва, пол. **grunt** из нем. **Grund**.

Дахъ крыша (не соломенная), пол. **dach** из нем. **Dach**.

Дежа́ (дзежа́), пол. **dzieża**. Карлович... ставит в связь с народ. нем. **Döse**, а также Dose. Такого же взгляда и Брюкнер...

Дра́бы кости, пол. **drab**, нем. **Treppe**, прежн. **Trappe**.

Дро́тъ проволока, пол. **drut** из **drot**, нем. **Dragt**.

Друкъ, друка́рь, друка́рня печатня, набойная и т. д., пол. **druk, drukarz, drukarnia** – все из нем. **Druck**.

Дзя́коваць благодарить, переделка пол. **dziękować**; поляки, по Брюкнеру... образовали свое слово под влиянием нем. **danken** и чешск. **Děkowati** [6, с. 6–7].

Што датычыцца слоў яўрэйскага паходжання, то Я. Карскі прыводзіць больш за 40 адзінак, аднак, паводле вучонага, у мове беларусаў захаваліся толькі асобныя з іх: *цыбриць, кабалы, капцань, шахеръ-махеръ, слимазарникъ, фанаберия, хаврусь*.

Значная частка прыведзеных акадэмікам Я. Карскім германізмаў трывала замацавалася яшчэ ў старабеларускай мове, пра што сведчаць даследаванні А. Булыкі [2], А. Жураўскага [7] і інш. Даследчыкамі ў помніках старабеларускага пісьменства выяўлена звыш 200 германізмаў, якія, у сваю чаргу, сталі асновай для ўтварэння шматлікіх дэрыватаў.

Самую велику групу сярод асноўных нямецкіх запазычанняў складаюць назоўнікі, звязаныя пераважна з бытавой і сацыяльна-эканамічнай сферамі жыцця тагачаснага беларускага насельніцтва: *баволна, бляха, вага, варта, вахта, войтъ, гакъ, гандель, гербъ, дахъ, дротъ, едвабъ, жолнеръ, занкель, зекгаръ, кафель, кганокъ, кглейтъ, кнотъ, колдро, коштъ, крама, куфа, ланцухъ, лахтаръ, лямпя, мастеръ, мыля, моркгъ, муништукъ, мынца, охмыстръ, пляцъ, рантухъ, ратушъ, рахунокъ, рынокъ, слесаръ, столмахъ, стугъ, талеръ, тахер, тузинъ, турма, фарба, фартухъ, фаса, фляша, фримаркъ, фунтъ, фурманъ, цегла, цеха, цыбуля, цло, цукгли, цукеръ, шанецъ, шафа, шляхъ, шнуръ, шолтысъ, шпиталь, шыба, юркгелтъ, ярмарокъ і інш.* У меншай колькасці выступаюць тут дзеясловы і іншыя часціны мовы нямецкага паходжання: *боркговати, браковати, варовати, виншовати, габати, гамовати, друковати, дяковати, жекзнати, керовати, коштовати, малевати, плендровати, ратовати, трафити, фолдровати, фрахтовати, цвичити, шацовати, шинковати, брунатный, рыхлый, шпетный і інш.*

Апошнія даследаванні германізмаў на падставе картатэкі і 37 выпускаў «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы» сведчаць пра намнога большую колькасць германізмаў: зафіксавана каля 800 адзінак [8, с. 173].

Выяўленыя ў старажытных беларускіх пісьмовых помніках германізмы характарызуюцца разнастайнасцю ў семантычных адносінах. Прафесар А. Булыка вылучае сярод іх некалькі груп:

1) назвы людзей паводле пасады, занятку, рамяства і сацыяльнага становішча: *барониушъ* ‘барон’ (ням. *Baron*): *...пишетъ святыи Петръ... епископъ остиенский и барониушъ* (Зб. 259, 517); *валгаръ* ‘выпрацоўшчык смалы’ (ням. *Waldgar*): *...осочники зъ лесничими панскими тымъ валгаромъ и тымъ печамъ смолянымъ боръ... заводили* (Арх. зб., т. 1, с. 16, 1536¹); *вахтмистръ* ‘ахоўнік’ (ням. *Wachtmister*): *...дала вachtmистру зъ конпаниею золот. дванадцать* (ГЮМ, т. 1, с. 239, 1682); *гицель* ‘памочнік ката’ (ням. дыял. *hitzel*): *...не могутъ тежъ быти капланами... катове и гицёлове...* (Зб. вып., с. 55); *дряголь* ‘грузчык’ (ніж.-ням. *drager*): *...теслы, муралы, дряголи...* (АЗР, т. 2, с. 76, 1510); *зицеръ* ‘наборшчык’ (ням. *Setzer*): *...при литеряхъ прислалъ и зицера...* (АЗР, т. 5, с. 203, 1600); *кгармистръ* ‘старшы рыбак’ (ням. *Garnmeister*): *Миколай шапку ставиль... до Янка Хведцовича кгармистра* (АВАК, т. 17, с. 44, 1539); *конвисаръ* ‘ліцейшчык’ (ням. *Kannegiesser*): *...продали есьмо сеножатъ свою власную конвисару...* (АВАК, т. 11, с. 14, 1545); *курферстъ* ‘курфюрст’ (ням. *Kurfürst*): *...от курферстовъ ест выбраный на – цесарство...* (Бельск., арк. 3946); *оберстерлейтенантъ* ‘старшы лейтэнант’ (ням. *Obersterleutnant*): *...слуга его милости оберстерлейтенанта...* (АВАК, т. 4, с. 35, 1667); *проберъ* ‘правяршчык’ (ням. *Probierer*): *...далъ намъ того справу слуга нашъ, проберъ минцы Виленское...* (АВАК, т. 8, с. 257, 1592); *тункель* ‘вясковы суддзя’ (ст.-ням. *Tong*): *...Крыштофъ Бальцеровичъ – тункель Городенский...* (АВАК, т. 8, с. 453, 1592); *цехмистръ* ‘кіраўнік цэха рамеснікаў’ (ням. *Zeichmeister*): *...Иванъ Ходоровичъ, цехмистръ кушнерски...* (Арх. зб., т. 6, с. 5, 1549); *цимерманъ* ‘цясляр’ (ням. *Zimmermann*): *...былъ... ковалемъ, шевцемъ, цимерманомъ...* (Лям., с. 15); *шпегеръ* ‘шпіён’ (сяр.-верх.-ням. *spehaer*): *...подесяте для справы шпегеровъ, же... не слухали голосу моего* (Кн. раж., с. 135);

2) назвы прадметаў хатняга і гаспадарчага ўжытку: *ботогъ* ‘кадушка’ (ням. *Bottich*): *...визины ботогов пят...* (АВАК, т. 36, с. 356, 1582); *ботухъ* ‘абрус’ (ням. *Badtuch*): *ботухъ одинъ* (АВАК, т. 14, с. 357, 1590); *брайцаръ* ‘кольца ад шпор’ (ням. *Bräter*): *...пришоль до мене Крьвонъ... зъ брайцаромъ...* (АВАК, т. 17, с. 53, 1539); *бритванна* (бритванъ) ‘скаварада’ (ням. *Bratpfanne*): *бритванъна одна* (АВАК, т. 20, с. 136, 1598); *букса* (ням. *Büchse*): *...за направене буксъ осм. десять...* (ГЮМ, т. 9, с. 188, 1692); *вантухъ* (лантухъ) ‘мех’ (ням. *Wagentuch*): *...згорели два вантухи хмелю...* (АВАК, т. 22, с. 160, 1565); *дека* ‘папона’ (ням. *Decke*): *...маеть три тягилы и две деки вернути...* (АВАК, т. 17, с. 264, 1541); *друшлякъ* (ням. *Durchschlag*): *друшлякъ одинъ* (АВАК, т. 14, с. 437, 1592); *кобялка* ‘кошык з накрыўкай’ (ням. *Kobel*): *...того жъ серебра... вложивши до кобялки, выслала до каменицы...* (АВАК, т. 8, с. 504, 1618); *коць* ‘коўдра’ (сяр.-верх.-ням. *Kotze*): *седло, опонъча, коць* (АВАК, т. 26, с. 23, 1582); *лейцы* (лейць) (ням. *Leitseil*): *узды две з лейцомъ* (АВАК, т. 16, с. 105, 1585); *паневъ* (пановъ) ‘скаварада’ (ст.-ням. *pfan*): *панви две* (АВАК, т. 22, с. 156, 1565); *пудло* ‘каробка’ (ням. *Paudel*): *...тот хонин у пудле дал...* (АВАК, т. 39, с. 52, 1578);

3) назвы прылад працы і разнастайных механізмаў і прыстасаванняў: *биндасъ* ‘кірка’ (ням. *Bindax*): *биндасовъ два* (АВАК, т. 2, с. 7, 1584); *блокъ* ‘пад’ёмны механізм’ (ням. *Block*): *проважано короля у возе... зъ блоками* (Еўл., с. 134); *винда* ‘дамкрат’ (ням. *Winde*): *за направозане винды скарбовое Якову асмак. 12* (ГЮМ, т. 1, с. 171, 1681); *гебель* (ням. дыял. *hebel*): *...свердла, долота, гебли...* (Ст. 1588, с. 517); *геваръ* ‘дамкрат’ (ням. *Heber*): *...на замъку... три гевари* (КСД, с. 1173, 1515); *капаръ* (калоръ) ‘прыстасаванне для забівання паляў’ (ням. *Kärfer*): *...капаромъ били пали...* (ГЮМ, т. 10, с. 155, 1695); *обицуги* (обицукъ) (ням. *Aufzug*): *обицуги новые* (ГЮМ, т. 1, с. 202, 1582); *окиа* ‘від сякеры’ (ням. *Axt*): *...кроль... далъ ему за гербъ окиу...* (Хр. польск., 8); *столога* (сталюги) (ням. *Stellage*): *...за отвезене стологъ до брамы дали осмаки четьри...* (ГЮМ, т. 4, с. 182, 1686); *шрубштакъ* ‘ціскі’ (ням. *Schraubstock*): *шрубштакъ шрубки пилки и иныые дробязки...* (Арх. зб., т. 1, с. 252, 1616);

¹Тут і далей пасля нумара старонкі прыводзіцца год стварэння пісьмовага помніка, з якога ўзяты прыклад. Цытуюцца найбольш раннія выпадкі фіксацыі слоў у пісьменнасці. – А. П.

4) назвы будынкаў, пабудоў, іх частак і будаўнічых матэрыялаў: *букигель* ‘кружала’ (ням. *Bogen-gestell*): ...поденичикомъ... щоробили букъшители, дали за день зол. одинъ (ГЮМ, т. 9, с. 129, 1692); *гантаба* (кантаба) ‘засаўка’ (ням. *Handhabe*): ...дверы на завесахъ, в некоторых защепки, кручки, кантаби... (ДМАМЮ, т. 1, с. 443, 1556); *дыль* (дыль) ‘тоўстая дошка’ (сяр.-верх.-ням. *dil*): ...учинили плоть передъ своими з дилевъ... (Стрыйк., арк. 6296); *клямарь* (кляморь) (ням. *Klammer*): ...клямари и завесы до дверей... (ГЮМ, т. 1, с. 195, 1681); *клямка* (сяр.-верх.-ням. *klamme*): ...двери... зъ клямкою (Арх. зб., т. 1, с. 145, 1571); *кругель* ‘карчма’ (ням. *Krûgel*): ...тую границу маеть... по кругель по дорогу (Арх. зб., т. 1, с. 92, 1546); *кружкганокъ* ‘крытая галерэя’ (ням. *Kreuzgang*): На горе светлица, коло ней кружкганокъ (Арх. зб., т. 1, с. 221, 1601); *крукъ* (ням. *Krûcke*): ...пановъ меденая на крукохъ железныхъ (Арх. зб., т. 1, с. 145, 1571); *крухта* ‘бабінец’ (ст.-верх.-ням. *kruft*): ...при церкви... будованье што зовемо крухтою (Бельск., с. 234); *лата* (ст.-верх.-ням. *latta*): ...стены домовъ нашихъ цедровы латы наши пискусовы (Зб. 262, с. 83); *лиоухъ* ‘пограб’ (ням. *Loch*): ...въ тымъ лиоуху напитки были... (АЗР, т. 5, с. 192, 1686);

5) разнастайныя прамысловыя вытворчыя і рамесніцкія тэрміны: *бендюга* ‘месца сплаву лесу’ (сяр.-ніж.-ням. *Bindinge*): Где теперь домъ мой подъ рекой Супряслою, то была бендюга (Арх. зб., т. 1, с. 17, 1536); *вальцыишъ* ‘плата за вываз лясных тавараў’ (ням. *Waldzins*): ...вальцыиш и побережное до Бельска ношиваль (Арх. зб., т. 1, с. 16, 1536); *вилкеръ* ‘цэхавы статут’ (ням. *Willekür*): ...вилкеръ, то есть способъ порядку повинностей (АЗР, т. 4, с. 169, 1597); *гамерь* ‘кузня’ (ням. *Hammer*): ...в млыны, гамерь... мы не поступуемъ (АВАК, т. 20, с. 149, 1598); *гутта* ‘завод’ (ст.-верх.-ням. *hutta*): ...отъ гутъ скляныхъ мистрове... платити мають (КПД, с. 538, 1569); *кзвинтъ* ‘вінт’ (ням. *Gewinde*): ...ровны нехай будутъ кзвинты (Бібл., с. 170); *кнебель* ‘болт’ (сяр.-верх.-ням. *knebel*): ...за коване подковъ двухъ и кнебловъ... заплатили (ГЮМ, т. 8, с. 132, 1691);

6) гандлёвыя тэрміны: *кзвixтъ* ‘вагі’ (ням. *Gewicht*): ...кзвixтовъ... за копу 1 грошей 36 (Арх. зб., т. 3, с. 310, 1583); *кгелда* ‘гільдыя’ (сяр.-ніж.-ням. *gilde*): ...онъ тамъ женеподалеку тое кгелды мешкаль... (АВАК, т. 39, с. 405, 1579); *кермаишъ* (сяр.-верх.-ням. *kirmesse*): ...подъ часъ кермаишовъ и зъязду великого людей (Арх. зб., т. 2, с. 83, 1683); *литекъ* ‘магарыч’ (ням. *Litkouf*): ...привелся передъ мене... Ивашко... зъ литцомъ, зъ медомъ (АВАК, т. 17, с. 219, 1540); *шинкъ* ‘гандаль спіртнымі напіткамі’ (ням. *Schenk*): шинкъ медовый (АЗР, т. 2, с. 94, 1511);

7) назвы грашовых адзінак: *вердунокъ* ‘манета, чацвёртая частка грыўны’ (ням. *Vierdung*): Тры вердунки маеть дати тому, чий гай есть (Вісл., с. 18); *галеръ* ‘даўняя аўстрыйская дробная манета’ (сяр.-верх.-ням. *haller*): Не выйдешъ оттуль, ажъ отдаси останочный галеръ (Цяп., 66); *ортъ* ‘старажытная грашовая адзінка’ (ням. *Ort*): Кто безъ зброи... тому ортъ (КПД, с. 751, 1563); *тынфъ* ‘даўняя сярэбраная манета’ (ням. *Tünpre*): ...дали ему тынфовъ пятьсотъ (ГЮМ, т. 8, с. 193, 1691);

8) назвы разнастайных мер: *балча* ‘мера сукна’ (ням. *Ballen*): ...зостальес ми винень... трыдцать копъ грошей... за балну сукна (АВАК, т. 17, с. 164, 1540); *дрылынъ* ‘мера віна’ (ням. *Dreilink*): отъ дрылынъ, фодра... по 20 грошей (АЗР, т. 3, с. 194, 1576), *захцыкъ* (захтыкъ) ‘шэсцьдзясят штук, капа’ (ням. *sechzig*): дозволяемъ... брати отъ кождое комяги по двадцаты грошы, а отъ захцыку ванчусу только жъ (Арх. зб., т. 3, с. 15, 1554); *маца* ‘мера збожжа’ (сяр.-верх.-ням. *Metze*): ...жита 225 мацъ, овса 140 мацъ (КПД, с. 771, 1564); *пица* ‘бочка’ (ст.-ням. *pfifa*): берутъ... отъ кождое пицы вина по осмьнадцать грошей (АВАК, т. 8, с. 502, 1615); *таца* ‘дзесьяціна’ (ням. *tatzem*): на другомъ месту изба... съ тацею (АВАК, т. 1, с. 110, 1751); *фодръ* ‘мера вадкасці’ (ням. *Foder*): ...отъ дрилинъ, фодра... по 20 грошей (АЗР, т. 3, с. 194, 1576);

9) назвы розных тканін і скур: *барханъ* ‘мультиан’ (сяр.-верх.-ням. *barchan*): ...бархану штучка (Арх. зб., т. 3, с. 322, 1583); *бархатъ* ‘аксаміт’ (сяр.-верх.-ням. *barchât*): ...жуница бархату чорного (АВАК, т. 17, с. 416, 1558); *бая* ‘гагунак сукна’ (ніж.-ням. *baje*): бай чирвоное венецкое локти чотыри (АВАК, т. 9, с. 468, 1626); *блавать* (бловать) ‘блакітны шоўк’ (ад ням. *blau*): ...невеста в блаваты и перла оубраная... (Мак., 183); *бламъ* (бланъ) ‘кавалак футра’ (ст.-ням. *flamme*): два бламы завыйковые (АЗР, т. 1, с. 165, 1496); *гарусъ* ‘назва тканіны’ (ням. *Harras*): ...купили гарусу темнозеленого локъти два... (ГЮМ, т. 9, с. 100, 1692); *замишъ* (замешъ) (сяр.-ніж.-ням. *saetisch*): убрание замишу торонского (АВАК, т. 17, с. 415, 1557);

10) назвы вопраткі і абутку: *индеракъ* ‘спадніца’ (ням. *Unterrock*): индеракъ адамашки чирвоное (Арх. зб., т. 4, с. 228, 1569); *мыцка* ‘від шапкі’ (ням. *Mütze*): ...мыцку князю робылъ... (Арх. зб., т. 7, с. 19, 1539); *пантофля* ‘туфля’ (ням. *Pantoffel*): ...черевики, плесница, пантофля... (Бяр., 143); *панчоха* (панчоха) (ням. *Puntschuch*): ...мель... панчоухъ, ножовъ всякихъ... (Арх. зб., т. 3, с. 306, 1583); *шерстухъ* ‘ільняная хустка’ (ням. *Schurztuch*): ...взялъ... шапъку шерстухъ (КВЗС, арк. 20, 1533); *юпа* ‘карсет’ (сяр.-верх.-ням. *jurre*): юпа самодельки серой (АВАК, т. 21, с. 304, 1563);

11) назвы матэрыялаў, рэчываў і вырабаў з іх: *имберъ* (инберъ) ‘імбір’ (сяр.-верх.-ням. *imbër*): ...корень перъцу, шафрану, гвоздиковъ и имберу... (АВАК, т. 36, с. 194, 1582); *кестранкъ* ‘вішнёўка’ (ням. *Kierschtrank*): ...отъ барилы кестранку и малиннику по 6 грошей... (АЗР, т. 3, с. 194, 1576); *поташъ*

(ням. *Potasch*): ...паленьемъ попеловъ на буду и поташъ... (ГЮМ, т. 22, с. 484, 1645); *сталь* (ням. *Stahl*): ...мнитъ за соломѹ железо за дерево гнилое сталь... (Зб. 262, с. 30); *фанкгултъ* 'чыстае золата' (ням. *fein + Geld*): ...двадцат книгъ злота фанкгулту (АВАК, т. 34, с. 197, 1661);

12) назвы халоднай і агнястрэльнай зброі, ваенных умацаванняў і вайсковых падраздзяленняў: *анк-гель* 'нож' (ням. *Angel*): ...поесъ серебряный... изъ анкглемъ (АВАК, т. 14, с. 273, 1583); *бардебушка* 'від ружжа' (ням. *Barde + Büchse*): ...ручницы две, одна арбакузъ, а другая бардебушка... (АВАК, т. 26, с. 418, 1586); *бланкъ* 'зубец замкавай вежы' (сяр.-верх.-ням. *blanke*): ...стрелцы з бланковъ стрелбу на нихъ пустили (Стрыйк., с. 596); *болтъ* 'страла' (ніж.-ням. *bolt*): ...ощепъ, волочня, стрела, болтъ... (Бяр., с. 138); *галябарда* (алябарда, алябарта) 'алебарда' (ням. *Hellebarte*): ...дреколь, алябарта, галябарда... (Бяр., с. 38); *гглиотъ* 'буйны шрот' (ням. *Gelöthe*): ...Якуба... петьма гглиоты прострелилъ (АВАК, т. 22, с. 256, 1566); *кгротъ* 'наканечнік' (сяр.-верх.-ням. *grât*): ...кгротъ ощену его мель шестьсотъ циклевъ железа... (Бібл., с. 327); *серпентына* 'крывая шабля' (ням. *Scharfentin*): ...селитры, бочокъ две, серпентыны три... (Арх. зб., т. 3, с. 65, 1604); *шпилька* 'піка' (сяр.-верх.-ням. *spille*): ...панень потручали, шпильками кололи... (АВАК, т. 8, с. 30, 1598); *шпица* 'атрад войска' (ням. *Spitze*): ...пютую заправды уставиць шпицу гекторъ... (Троя, с. 326);

13) словы, якія абазначаюць розныя абстрактныя паняціі: *боркгъ* 'пазыка' (сяр.-верх.-ням. *borgen*): ...речи у него от шурина его пана Яна Петровича на боркгъ взятыє... (КСД, с. 786, 1511); *гаранъ* (по *гаране*) 'запозна' (ням. *herab*): ...зъ Востоку прожно ся того сподевати маемъ, бо подобно вже тамъ по *гаране* (АЗР, т. 4, с. 86, 1595); *герстъ* 'гарцаванне' (сяр.-верх.-ням. *hērst*): Александръ вседиши на конь... выскочилъ на герстъ (Алекс., с. 19); *контерфектъ* (контерфетъ) 'малюнак' (ст.-ням. *contrafect*): ...такового контерфету Господь... не оумалюетъ (Мак., с. 284); *кресъ* (крэсь) 'край, граніца' (сяр.-верх.-ням. *kreiz*): ...остатнего крэсу богу душу дали... (Атыла, с. 210); *люзный* (лезный, лиозный) 'вольны' (ням. *lose*): ...люди люзные, которіе службы не мають... (КПД, с. 359, 1565); *ордынокъ* 'парадак' (ням. *Ordnung*): ...на справы и на ордынокъ три ерархи мають... (Пралог, арк. 5476); *ортель* 'пастанова гарадскога суда' (сяр.-верх.-ням. *ortel*): отозванье по ортель (АЗР, т. 2, с. 78, 1510); *проба* 'катаванне' (ням. *Probe*): ...былъ пробовань огнемъ и на пробе былъ (АВАК, т. 18, с. 52, 1582); *решта* (ням. *Rest*): ...маеть свой листъ даты... коло решта (КПД, с. 562, 1557);

14) словы, якія абазначаюць разнастайныя дзеянні: *кграцовати* 'рыхтаваць раствор' (сяр.-верх.-ням. *kratze*): кграцуютъ ванну (ГЮМ, т. 9, с. 132, 1692); *лихтовати* 'чысціць' (ням. *lichten*): ...войтъ маеть мети шнуръ... и часу мокрого альбо сухого завьжды его лихтовати (КПД, с. 547, 1557); *мярковати* (мерковати) (ням. *merken*): прето потреба мярковати себе човекови (Мак., с. 172); *полеровати* (ням. *polieren*): ...вишлякие речи которые огонь полеруетъ побралі (Бельск., с. 686); *рисовати* 'маляваць' (ням. *reissen*): ...подобенства балвановъ и инихъ якихъ рисовали... (Мак., с. 352); *шперовати* 'дапытваць' (ням. *sperren*): ...у обочого права ныхто никого шпероватне может... (АВАК, т. 39, с. 515, 1580)² [2, с. 76–83].

Паводле «адлюстравання рэчаіснасці, прыведзеныя германізмы ў асноўным адносіліся да бытавой і гаспадарчай сферы жыцця беларусаў і ў меншай меры былі звязаны з тагачаснай духоўнай культурай. Таму не дзіўна, што большасць з іх сустракаецца ў помніках старабеларускай дзелявой пісьменнасці, якая паўней, чым іншыя жанры, адлюстроўвала побыт беларускага насельніцтва» [2, с. 84].

Даследаванні апошніх гадоў, якія праводзіліся ў межах міжнароднага праекта «Мігрыруючыя словы: шляхі нямецкіх запазычанняў з польскай ва ўсходнеславянскія мовы» (кіраўнік – прафесар Гэрд Генчэль (Ольдэнбургскі ўніверсітэт імя Карла фон Асецкага, Германія); з беларускага боку ўдзельнічаюць прафесар М. Прыгодзіч і дацэнт А. Прыгодзіч), сведчаць, што ў складзе польскай мовы з пачатку пісьменства да сярэдзіны XX ст. налічвалася больш як 2400 прататыпных германізмаў. У польскай мове другой паловы XX ст. захоўваецца прыблізна 1200 германізмаў [8, с. 170–173].

²Скарачэнні, выкарыстаныя ў публікацыі А. Булыкі [2, с. 85]: АВАК – Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссией, т. I–XXXIX. Вильна, 1865–1915; АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, т. I–V. СПб., 1846–1853; Алекс. – Александрья (Бібліятэка імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына, Р. XVII. 5); Арх. зб. – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, т. I–XI. Вильна, 1867–1890; Атыла – Гісторыя аб Атыле (Сб. ОРЯС, т. 44, № 3. СПб., 1888); Бельск. – «Хроніка» Бельскага (Бібліятэка імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына, Р. IV. 688); Бібл. – Біблія (Бібліятэка імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына, Р. 1.2); Бяр. – «Лексікон» Бярынды (Куцеін, 1653); Вісл. – Вісліцкі статут (АЗР, т. I); ГЮМ – Историко-юридические материалы, извлеченные из архивных книг, вып. I–XXXII. Витебск, 1871–1906; ДМАМЮ – Документы Московского архива Министерства юстиции. М., 1987; Еўл. – «Дзённік» Еўлашэўскага («Киевская старина», 1886); Зб. 259 – Зборнік павучэнняў (Бібліятэка АН ЛітССР, ККР – 259); Зб. 262 – Біблейскі зборнік (Бібліятэка АН ЛітССР, ККР – 262); Зб. вып. – Збор выпадкаў кароткі (Супрасль, 1722); КВЗС – Кніга Віцебскага земскага суда (Цэнтральны дзяржаўны архіў старажытных актаў, ф. 389, кн. 228); Кн. раж. – Кніга ражаю (Бібліятэка АН УССР, 9п/111); КПД – Книги публичных дел («Русская историческая библиотека», т. XXX. Юрьев, 1914); КСД – Книга судных дел («Русская историческая библиотека», т. XX. СПб., 1903); Лям. – Ляментъ у света убогихъ (Вильна, 1620); Мак. – Бяседы Макарья (Вильна, 1627); Пралог – Пралог (Дзяржаўная бібліятэка СССР імя У. І. Леніна, ф. 256, № 325); Ст. 1588 – Статут Вялікага Княства Літоўскага (Вильна, 1588); Стрыйк. – «Хроніка» Стрыйкоўскага (Бібліятэка імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына, Р. IV. 688); Троя – Траянская гісторыя (Бібліятэка АН УССР, ДА/п. 157); Хр. польск. – Хроніка польская (Бібліятэка імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына, Р. IV. 152); Цяп. – «Евангелле» Цяпінскага (каля 1580 г.).

Што датычыцца колькасці германізмаў у беларускай мове, то на аснове аналізу лексічнага матэрыялу слоўнікаў («Гістарычны слоўнік беларускай мовы» – 378 германізмаў, «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» – 492, «Слоўнік беларускай мовы» І. Насовіча – 185) можна сцвярджаць, што ў гэтых крыніцах захавана 685 германізмаў. Калі ж улічыць, што ў слоўніку І. Насовіча зафіксавана 12 слоў, якія адсутнічаюць у гістарычным і тлумачальным слоўніках, то ўсяго ў беларускай мове 673 германізмы [8, с. 172–173].

У сучаснай літаратурнай мове, паводле «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы», налічваецца каля 500 германізмаў з адпаведнікамі ў польскай мове, што складае амаль 73 % ад іх агульнай колькасці. З улікам амаль 400 германізмаў, выяўленых у «Гістарычным слоўніку беларускай мовы», можна меркаваць, што іх колькасць у старабеларускай мове павінна быць як мінімум у 2 разы большай (800 ці нават 1000 адзінак) [8, с. 173]. Іншая справа, што не ўсе з іх па розных прычынах трапілі ў картатэку «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы», паколькі яе стварэнне ў 1960-я гг. не паграбавала суцэльнай выбаркі лексічнага складу аналізуюмых помнікаў пісьменства.

Больш дакладны аналіз колькаснага складу германізмаў у сучаснай беларускай мове, а таксама вызначэнне месца і ролі іх у лексічным саставе з’яўляюцца адной з актуальных задач на бліжэйшую перспектыву, звязаную ў тым ліку з падрыхтоўкай шматтомнага тлумачальнага слоўніка сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Баханькоў АЯ, Жураўскі АІ, Суднік МР, рэдактары. *Гістарычная лексікалогія беларускай мовы*. Мінск: Навука і тэхніка; 1970. 339 с.
2. Булыка А. Германізмы ў старабеларускай мове. *Весці Акадэміі навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук*. 1974;2:76–85.
3. Анічэнка УВ. Дагаворная грамата смаленскага князя Мсціслава Давыдавіча з Рыгай і Гоцкім берагам 1229 г. У: Міхневiч АЯ, рэдактар. *Беларуская мова. Энцыклапедыя*. Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі; 1994. с. 173.
4. Анічэнка УВ, Вярхоў ПВ, Жураўскі АІ, Рамановіч ЯМ, складальнікі. *Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы. Частка 1*. Мінск: Выдавецтва АН БССР; 1961. 539 с.
5. Жураўскі АІ, рэдактар. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Выпуск 2. Биець – Варивный*. Мінск: Навука і тэхніка; 1983. 320 с.
6. Карский ЕФ. Белорусы. Введение в изучение языка и народной словесности. У: Прыгодзіч МР, рэдактар. *Германізмы ў беларускай мове*. Мінск: БДУ; 2015. с. 6–17.
7. Жураўскі АІ. Лексіка нямецкага паходжання ў беларускай пісьменнасці XV–XVII стст. У: Суднік М, рэдактар. *Беларуская мова. Даследаванні па лексікалогіі*. Мінск: Выдавецтва АН БССР; 1965. с. 60–73.
8. Прыгодзіч М. Польская мова як пасярэдніца запазычвання слоў нямецкага паходжання ў помніках старабеларускага пісьменства (папярэднія заўвагі). У: Багдановіч ІЭ, Свістунова МІ, рэдактары. *Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі. Зборнік артыкулаў у гонар прафесара Э. Смуковай*. Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ; 2016. с. 170–173.

References

1. Bahan'kow AJa, Zhurawski AI, Sudnik MR, editors. *Gistarychnaja leksikalogija belaruskaj movy* [Historical lexicology of the Belarusian language]. Minsk: Navuka i tjehnika; 1970. 339 p. Belarusian.
2. Bulyka A. [Germanisms in the old Belarusian language]. *Vesci Akadzemii navuk Belaruskaj SSR. Seryja gramadskih navuk*. 1974;2:76–85. Belarusian.
3. Anichenka UV. [Treaty letter of the Smolensk Prince Mstislav Davydovich with Riga and the Gothic coast, 1229]. In: Mihnevich AJa, editor. *Belaruskaja mova. Jencyklapedyja*. Minsk: Belaruskaja jencyklapedyja imja Petrusja Browki; 1994. p. 173. Belarusian.
4. Anichjenka UV, Vjarhow PV, Zhurawski AI, Ramanovich JaM, compilers. *Hrjestamatyja pa gistoryi belaruskaj movy. Chastka 1* [Anthology on the history of the Belarusian language. Part 1]. Minsk: Publishing House of the Academy of Science of BSSR; 1961. 539 p. Belarusian.
5. Zhurawski AI, editor. *Gistarychny slownik belaruskaj movy. Vypusk 2. Biec – Varivnyj* [Historical dictionary of the Belarusian language. Volume 2. Biec – Varivnyj]. Minsk: Navuka i tjehnika; 1983. 320 p. Belarusian.
6. Karskij EF. [Belarusians. Introduction to the study of language and folk literature]. In: Pryhodzich MR, editor. *Germanizmy w belaruskaj move* [Germanisms in the Belarusian language]. Minsk: Belarusian State University; 2015. p. 6–17. Russian.
7. Zhurawski AI. [Vocabulary of German origin in the Belarusian written language of the 15th–17th centuries]. In: Sudnik M, editor. *Belaruskaja mova. Dasledavanni pa leksikalogii* [Belarusian language. Research in lexicology]. Minsk: Publishing House of the Academy of Science of BSSR; 1965. p. 60–73. Belarusian.
8. Prygodzich M. [Polish language as a mediator of borrowing words of German origin in the monuments of Old Belarusian written language]. In: Bahdanovich IE, Svistunova MI, editors. *Belarуска-pol'skija mownyja, litaraturnyja, gistarychnyja i kul'turnyja suv'язi. Zbornik artykulaw u gonar prafesara Je. Smulkovaj* [Belarusian-Polish language, literature and historic-cultural relations. Collection of articles in honor of Professor E. Smulkowoj]. Minsk: Publishing Center of the Belarusian State University; 2016. p. 170–173. Belarusian.

Артыкул наслуніў у рэдкалегію 13.12.2019.
Received by editorial board 13.12.2019.